

УДК 316:303.6; 316.334:37

Н. М. ГОРДІЄНКО

ЦІННІСНІ ПЕРЕДУМОВИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглянуто на теоретичному та емпіричному рівнях передумови життєвого шляху випускників інтернатних закладів освіти. Обговорено запитання, що включені до анкетного опитування випускників щодо проблем життєвого шляху. Зокрема, обґрунтовано вибір проблем, що лежать в основі життєвого шляху: стартових умов життєвого шляху, засад вертикальної мобільності. Докладно розглянуто ціннісні пріоритети, що обирають випускники інтернатів для побудови свого життя. Зазначено, що надмірна акцентуація цінностей здоров'я у випускників інтернатів заважає їм ставити перед собою мету самореалізації в творчості, цікавій роботі, активній громадській діяльності.

Ключові слова: випускники інтернатних навчальних закладів, життєвий шлях, соціальна мобільність, соціологічні дослідження, життєві цінності.

Життєвий шлях як дослідницька парадигма в соціології передбачає виявлення зв'язку між соціальними факторами життєвого успіху та реальними життєвими траєкторіями. Однією з передумов успішного життєвого шляху випускника інтернату є життєві цінності, які він вибирає для себе як критерій оцінювання свого вибору.

Особливо актуальним для сучасної України є соціологічний моніторинг ефективності роботи шкіл-інтернатів як соціально-освітніх інституцій, оскільки навчальні заклади цього типу працюють з особливим контингентом учнів: із сиротами, з дітьми, які мають обмежені можливості здоров'я, особливі освітні потреби, виховуються в неблагополучних сім'ях тощо. Через об'єктивні життєві обставини такі учні часто мають несприятливі стартові можливості для повноцінної соціалізації та інтеграції в суспільство, тому потребують спеціальної медико-психолого-педагогічної допомоги, спрямованої на задоволення їх особливих освітніх потреб і соціальну самореалізацію. У цих умовах соціологічний аналіз необхідний для інтегрального оцінювання здатності інтернатного навчального закладу реалізувати свою соціальну місію – нейтралізувати чи принаймні компенсувати обмеження цих дітей і підготувати їх до успішної життєвої реалізації. На основі цієї аналітичної інформації вбачається можливою розробка обґрунтованих прогностичних рекомендацій щодо оптимізації діяльності шкіл-інтернатів як соціально-освітніх інституцій, підвищення ефективності їх навчально-виховної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби.

Огляд досліджень проблеми життєвого шляху в зарубіжній соціології здійснив О. Єжов [4], життєвий шлях як предмет міждисциплінарного дослідження розглядав І. Кон [7]. У загальній постановці життєвий шлях як проблему соціологічного висвітлював Е. Гідденс у своєму підручнику “Соціологія” [2]. Життєтворчі пріоритети розвитку інтернатного закладу освіти аналізували Г. Несен, І. Єрмаков, В. Нечипоренко [5]. Управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України досліджував В. Покась [8].

Ж.-П. Альмодовар для вивчення життєвих траєкторій особистості використовував розповіді людини про своє життя [1]. Р. Тернер застосовував у соціологічних дослідженнях метод контент-аналізу біографій [10]. В. Фукс-Хайнрихтц аналізував методологічні проблеми реалізації біографічного методу [12]. П. Томпсон запропонував використовувати історії життя для аналізу соціальних змін [11]. Методичним питанням застосування біографічного методу присвячені праці І. Девятки [3], В. Журавльова [6], С. Рождественського [9] та ін.

Мета статті – виявлення емпіричним шляхом ціннісних пріоритетів випускників інтернатних закладів освіти та інших умов для побудови ними свого життєвого шляху.

Для вивчення умов побудови життєвого шляху випускниками інтернатних закладів у 2015 р. було проведено їх соціологічне опитування, у межах якого випускникам інтернатних закладів було запропоновано відповідну анкету. Дослідники звернулися до випускників з проханням розповісти про те, як склався саме їх життєвий шлях. Анкета містила запитання про термін закінчення інтернатного навчального закладу. Це питання ставили для того, щоб оцінити час, наявний у випускника для реалізації своїх життєвих завдань на час опитування. Зрозуміло, що для реалізації стратегічних завдань необхідно більше часу. Дослідники мають можливість оцінити, що зміг зробити випускник за період після закінчення інтернату до опитування. Якщо минули лише один чи два роки, то очікувати від випускника значних досягнень неможливо. Здійснення таких важливих цілей, як закінчення освітнього закладу, одруження, народження дітей, здобуття професії потребує достатнього часу. Тож життєві досягнення вихованців інтернатів оцінювали залежно від часу, який пройшов від закінчення інтернату до моменту опитування.

Виходячи з концепції вертикальної мобільності, було враховано як міжпоколінну мобільність, так і внутрішньопоколінну соціальну мобільність. Одним із показників вертикальної мобільності є рівень освіти. Наявність вищої освіти свідчить про висхідну вертикальну мобільність. Тож відповідне запитання в анкеті має на меті саме виявлення не тільки власне рівня освіти, а й стану вертикальної мобільності. Запитання про освіту також дає підстави з'ясувати соціальний статус, якого зміг досягти випускник. Для виявлення міжпоколінної мобільності анкета містила запитання

про освіту батьків. Порівняння освіти батьків і випускника надає можливість оцінити стан міжпоколінної вертикальної мобільності: висхідна вона чи спадна. За результатами попереднього дослідження з обмеженою вибіркою на запитання “Яку освіту мають Ваші батьки?” були отримані такі відповіді:

1. Вищу – 27,7%.
2. Незакінчену вищу – 2,1%.
3. Середню спеціальну – 47,9%.
4. Середню – 22,3%.

На запитання “Яку освіту маєте Ви?” були отримані такі відповіді:

1. Вищу – 20,6%.
2. Незакінчену вищу – 15%.
3. Середню спеціальну – 38,3%.
4. Середню – 24,3%.

Як бачимо з наведених даних, загалом навчання в інтернаті сприяє висхідній вертикальній мобільності. Пункти “вищу та незакінчену вищу освіту” (тобто переважно це студенти) випускники інтернатів відзначили частіше, ніж їх батьки (відповідно 35,6% та 29,8%). Привертає увагу той факт, що середня спеціальна освіта в попередні роки була більш популярною, ніж сьогодні. Адже серед батьків випускників інтернатів значно більше тих, що мають середню спеціальну освіту, ніж серед самих випускників (відповідно 48% та 38%).

Одним із показників вертикальної мобільності є її територіальний аспект. Переїзд із села до райцентру, із райцентру до обласного центру й далі є одним з шляхів, ліфтів висхідної вертикальної мобільності. Не можна вважати такі територіальні переміщення горизонтальною мобільністю, адже в місцевості, що більше урбанізована, ніж попередня, акумульовані можливості для вищих досягнень, вищого комфорту життя, більшого заробітку тощо.

Для початку життєвого шляху важливі стартові умови, зокрема сім'я. У цілому хоч є і винятки, більш сприятливі умови для початку життєвого шляху в повній сім'ї. Як свідчить дослідження, тільки половина (51%) випускників інтернатів виховувалися в повних сім'ях.

Для виявлення зусиль випускників у побудові свого життєвого шляху анкета містила запитання про характер діяльності після закінчення школи-інтернату, запропоновано такі варіанти відповіді: трудова діяльність, продовження навчання, створення сім'ї, суспільно-громадська діяльність, піклування про власне здоров'я, облаштування житла. Якщо випускник працює, вчиться, створив сім'ю, то це свідчить про наявність базового рівня адаптації, соціалізованості. Із цією самою метою ставили запитання про сімейний стан. Офіційне одруження дослідники вважають більш значущим для оцінювання рівня адаптації, соціалізованості, ніж громадянський шлюб або не-одружений стан. Важливим показником стану життєвого шляху є наявність дітей. Тож відповідне запитання також включено до анкети.

Одним із факторів, що зумовлює реалізацію завдань життєвого шляху, є стан здоров'я. Особливо це важливо, коли йдеться про випускників інтернатних закладів для дітей з вадами здоров'я. Запитання про стан здоров'я дає змогу оцінити наявність перешкод для життя з боку фізичного стану людини.

Важливою умовою повноцінного життєвого шляху є його духовні основи і перш за все, цінності, якими керується людина у своєму житті. Для виявлення цього фактора життєвого шляху випускникам інтернатних закладів було поставлено відповідне запитання. Респондентам було запропоновано обрати з переліку у 18 пунктів п'ять найголовніших для них життєвих цінностей. За результатами попереднього вибіркового дослідження випускників п'яти інтернатів Запорізької області (опитано 115 осіб) отримані такі дані щодо пріоритетів життєвих цінностей.

Найвищою цінністю для випускників інтернатів є здоров'я. Це зрозуміло, адже більшість учнів інтернатів потрапляють туди за станом здоров'я (72,8%). Наступною за важливістю цінністю є матеріально забезпечене життя (55,4%). Високий рейтинг також має пункт "Щасливе сімейне життя" (53,3%).

Таблиця 1

**Життєві цінності випускників інтернатів
(у % до числа опитаних, n=115)**

Найменування цінності	Кількість випускників
Активне та діяльне життя, високі досягнення	41,3
Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	33,7
Впевненість у собі	29,3
Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	26,1
Задоволення (приємне проведення часу, розваги)	8,7
Здоров'я	72,8
Любов	51,1
Матеріально забезпечене життя	55,4
Наявність гарних і вірних друзів	27,2
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури)	8,7
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне вдосконалення)	14,1
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	8,7
Суспільне визнання (повага оточення, колективу, колег)	4,3
Творчість	7,6
Цікава робота	31,5
Чесність (правдивість, щирість)	18,5
Щасливе сімейне життя	53,3
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому)	2,2

У першій п'ятірці ціннісних пріоритетів знаходиться така цінність, як любов (51,1%). Досить важливою цінністю (для 41,3% респондентів) є активне та діяльне життя, високі досягнення. Таку цінність, як цікава робота, вказали на десять відсоткових пунктів менше респондентів (31,5%). Третина випускників (33,7%) інтернатів обрали пункт "Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)".

Інтерес також викликає те, що найменше цінують вихованці інтернатів. Найнижчий місце в рейтингу посідають такі цінності, як: щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому) (2,2%); суспільне визнання (повага оточення, колективу, колег) (4,3%).

Відносно низько також цінують творчість (4,3%), свободу (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках) (8,7%), пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури) (8,7%).

Аналіз ціннісних пріоритетів та ціннісних диспозицій загалом свідчить, що при побудові життєвого шляху вихованці інтернатних закладів системи освіти орієнтуються на індивідуалізовані, матеріальні та споживацькі цінності.

Творчість, духовне життя менше цікавлять людей, для яких пріоритетом є здоров'я. Це зумовлює орієнтацію в житті на досить скромні успіхи середньої людини. Для вихованців інтернатів важливо досягти становища в суспільстві "як у всіх", тобто намагання забезпечити себе основними засобами матеріального існування. Ці обмежені преференції зумовлені також заниженим рівнем життєздатності. Хвороби обмежують амбіції людей, що з дитинства не мали міцного здоров'я. Прагнення до високих досягнень, до самореалізації в творчості притаманні невеликій кількості випускників інтернатних закладів.

Інтернатний заклад забезпечує підготовку учнів для повноцінного життя після випуску. За самооцінкою випускників, загалом школа-інтернат допомогла в пристосуванні до життя в суспільстві. Позитивну відповідь на відповідне запитання надали 76% респондентів.

Більш поглиблене вивчення здатності інтернатного закладу забезпечити достатній рівень соціалізованості вихованців для успішної соціальної інтеграції обґрунтовано з погляду методики соціологічного дослідження із застосуванням методу кейс-стаді, що належить до якісних методів. Як відомо, він передбачає поглиблене та деталізоване вивчення об'єкта. Цей об'єкт-випадок репрезентує деякий однорідний клас об'єктів, завдяки чому вивчення одного випадку дає змогу зробити висновок про якості всього класу об'єктів, до якого належить досліджуваний об'єкт. Узгодження масового опитування випускників інтернатів з поглибленим вивченням одного закладу, тобто узгодження кількісних та якісних методів дослідження, дає змогу більш об'єктивно оцінити ефективність діяльності інтернатних закладів.

Висновки. У цілому для життєвого шляху випускників інтернатів притаманна висхідна соціальна мобільність. Серед них більше мешканців великих міст, які є більш освіченими. Але надмірна акцентуація цінностей здоров'я заважає ставити перед собою мету самореалізації в творчості, цікавій роботі, активній громадській діяльності. Для випускників дуже велику цінність має матеріальна забезпеченість, особисте життя. Вони відчують менші можливості, ніж інші люди, для реалізації свої намірів, тому ці наміри вони намагаються обмежити досягненнями середньої людини. За самооцінкою більшості випускників, у цілому школа-інтернат допомогла їм у пристосуванні до життя в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Альмодовар Ж.-П. Рассказ о жизни и индивидуальная траектория / Ж.-П. Альмодовар // Вопросы социологии. – 1992. – № 2. – С. 17–26.
2. Гидденс Э. Социология : учебник [Электронный ресурс] / Э. Гидденс. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/giddens_sociology/ch30_i.html.
3. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. Биографический метод [Электронный ресурс] / И. Ф. Девятко. – Режим доступа: <http://www.sociologos.ru/upload/File/deviatko.pdf>.
4. Ежов О. Н. Парадигма жизненного пути в зарубежной социологии [Электронный ресурс] / О. Н. Ежов. – Режим доступа: <http://www.old.jourssa.ru/2005/3/2aEjov.pdf>.
5. Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру : наук.-метод. видання / [Г. М. Несен, І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко та ін.]. – Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. – 286 с.
6. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология. – 1994. – № 4. – С. 12–20.
7. Кон И. Социологическая психология [Электронный ресурс] / И. Кон. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/konsp/05.php.
8. Покась В. П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / В. П. Покась. – Київ, 2012. – 32 с.
9. Рождественский С. Подходы к формализации жизненных историй качественными методами / С. Рождественский // Судьбы людей: Россия XX века. Биографии людей как объект социологического исследования / отв. ред. В. Семенова, Е. Фотеева. – Москва, 1996. – С. 412–422.
10. Тернер Р. Сравнительный контент-анализ биографий / Р. Тернер // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 22–29.
11. Томпсон П. История жизни и анализ социальных изменений / П. Томпсон // Вопросы социологии. – 1993. – № 1–2. – С. 129–138.
12. Фукс-Хайнриц В. Биографический метод / В. Фукс-Хайнриц // Биографический метод в социологии: история, методология, практика / ред. колл.: В. В. Семенова, Е. Ю. Мещеркина. – Москва, 1993. – С. 11–41.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2015.

Гордиенко Н. Н. Ценностные предпосылки жизненного пути выпускников интернатных учебных заведений (по материалам социологического исследования)

В статье рассмотрены на теоретическом и эмпирическом уровнях предпосылки жизненного пути выпускников интернатных учебных заведений. Обсуждены вопросы, включенные в анкетный опрос выпускников относительно проблем жизненного пу-

ти. В частности, обоснован выбор проблем, лежащих в основе жизненного пути: стартовых условий жизненного пути, основ вертикальной мобильности. Подробно рассмотрены ценностные приоритеты, которые выбирают выпускники интернатных для построения своей жизни. Отмечено, что чрезмерная акцентуация ценностей здоровья у выпускников интернатных мешает им ставить перед собой цель самореализации в творчестве, интересной работе, активной общественной деятельности.

Ключевые слова: выпускники интернатных учебных заведений, жизненный путь, социальная мобильность, социологические исследования, жизненные ценности.

Gordienko N. Value Prerequisites of Life Course Graduates of Boarding Schools (Based on Sociological Research)

The article deals with on the theoretical and empirical levels preconditions of life course of graduates of boarding schools. Discussed issues that are included in a questionnaire concerning the problems of way of life of graduates. In particular, it justified the choice of the problems that underlie the way of life: life's journey starting conditions, the principles of vertical mobility. Thoroughly considered the value priorities that elect graduates of boarding schools to build their lives.

The course of life as a research paradigm in sociology provides for the identification of the link between social factors of success in life and real life trajectories. One of the prerequisites for successful course of life boarding school graduate is a life values, which he chooses for himself as criterion assessment of his choice.

To investigation the conditions for building a life course of graduates of boarding schools Khortytski National Education and Rehabilitation multi-center, as an information and resource center of the Zaporozhye region, accomplish a sociological survey of graduates of boarding. The corresponding questionnaire has been proposed for within the graduates of boarding within the framework of research. The researchers asked the graduates, to tell how it has developed their own way of life. Based on the concept of upward mobility, the researchers counted as intergenerational mobility and intragenerational social mobility. The level of education is one of the measures of upward mobility. To identify intergenerational mobility questionnaire include the question about parents' education. Starting conditions are important for start the life course. Family is one of the important factors in this aspect. From the research, we can see that only half of the graduates brought up in complete families.

An important condition for the full course of life there are mental foundations and, above all, values that people guide in their lives. Corresponding question was given to graduates of boarding to identify this factor of course of life. The highest value for the graduates of boarding schools is health. Next in importance is the value of "material support of life". The high rating also has a point, "Happy family life". In the first five value priorities is such a value as "Love". Suffice important value (for 43% of respondents) is "active and energetic life, high achievement". Point "interesting job" noted 31,5%. One third of graduates of boarding choose point "The responsibility (sense of duty, the ability to follow the promises)". Very interesting what the graduates of boarding schools appreciate the least. The lowest ranking is such valuable items: "The happiness of others" (wealth, development and improvement of other people, all the people, humanity as a whole). "Public recognition" (respect for others, team, colleagues). This point are evaluated low: "Creativity", "Freedom (autonomy, independence of judgment and actions)", "The knowledge (the possibility of expanding their education horizons, general culture)".

It was noted that over-accentuation health values among graduates of boarding prevents them set a goal of self-realization in the creation, interesting work, social activity.

Key words: boarding school, graduates of boarding, life course, social mobility, sociological researches, life values.